

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Скрипник А.Ю. Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792–1865 рр.). – Кам'янець-Подільський : Видавець ФОП Зволейко Д.Г., 2016. – 612 с.

Сучасна українська історична наука розвивається у напрямку збереження інтересу до питань розвитку національно-визвольного руху, економічних та культурно-освітніх проблем, а також розробки таких нових напрямків як повсякденне життя різних соціальних категорій населення і мікроісторичних процесів. Разом з тим, військова проблематика зберігає актуальність, насамперед, переважно лише до періодів світових війн, менше – часів козаччини. Зважаючи на це, наукової ваги набуває необхідність фахової розробки інших історичних етапів, зокрема й періодів перебування українських земель у складі Російської імперії. Відтак, системне вивчення місця і ролі армії Російської імперії на теренах Правобережної України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., її відносин з місцевою спільнотою і представниками державних органів влади, впливу збройних сил на економічні, соціальні й політичні реалії, визначення їх функцій, структури та основних напрямків діяльності, що стало предметом дослідження у монографії А. Ю. Скрипника, є актуальною науковою проблемою, яка не знайшла до цього часу належного висвітлення у вітчизняній науці. Варто додати, що сучасні реалії, пов'язані з необхідністю боротьби із військовою агресією Російської Федерації, визначають поточну важливість підготовки подібної студії.

Сконцентрувавшись на дослідженні таких основних тематичних векторів як: дислокація російських військ на Правобережжі, їх функції та завдання; диверсійна діяльність іноземних агентів у регіоні (розділ 2); створення апарату військово-адміністративного керування, маршіальні функції та кадрова політика губернських і повітових органів влади у 1800–1865 рр. (розділ 3); військова інфраструктура і логістика для армійських частин (розділ 4); репресивна складова, кримінальні елементи та дезертирство як прояви мілітарної деградації (розділ 5); автор сформулював та розробив проблему, яка ще не досліджувалася.

Підтвердженням цього факту, серед іншого, є перший розділ, де здійснено фаховий аналіз стану та ключових напрямів наукової розробки проблеми, охарактеризовано рівень і повноту джерельного забезпечення, розроблено авторську теоретико-методологічну модель вивчення заявленої теми. А. Ю. Скрипник довів, що незважаючи на безперервність роботи дослідників кількох поколінь, представників різних державних утворень, а відповідно ідеологій та світоглядів, різноманітність наукових шкіл, підходів та течій щодо студіювання минулого Правобережної України кінця XVIII – першої половини XIX ст., сформульована проблема заслуговує на окреме дослідження.

Автор здійснив наукове дослідження високого фахового рівня, яке ґрунтується на ретельному джерелознавчому опрацюванні різновидових писемних документів кінця XVIII

– першої половини XIX ст. Дослідник опрацював фонди низки архівів України (Центрального державного історичного у м. Києві, областей: Київської, Житомирської, Вінницької, Хмельницької, Рівненської, Черкаської та ін.) та Російської Федерації (Державного військово-історичного, Державного архіву древніх актів), рукописних відділів та газетних фондів декількох бібліотек.

Використані у роботі джерела, залежно від походження, місця зберігання, змісту і значущості інформації, умовно поділено на декілька груп: законодавчі акти Російської імперії; статистичні збірники; архівні документи й матеріали; друковані джерела; публікації періодичних видань газетного та журнального типу. Документи особистого походження: спогади цивільних і військових губернаторів, командирів військових підрозділів, мемуари та щоденники офіцерів, солдат, громадських та церковних діячів, краєзнавців; довідкові матеріали в енциклопедіях, довідниках, оглядах. Такий підхід забезпечив формування належної емпіричної бази, суттєво знизивши рівень суб'єктивізму авторських оцінок.

Предмет монографії, її мета і завдання зумовили логіку викладу та теоретично-методологічну основу монографічного дослідження А. Ю. Скрипника, яку складають принципи історизму, всебічності, об'єктивності, багатфакторності, системності.

Залучений у монографії інструментарій дав автору можливість виконати наукове дослідження, дотримуючись і виходячи з вимог та тенденцій сучасних українських історичних студій.

Монографія складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків та іменного покажчика. Крім зазначеного першого розділу, у наступних:

- подано історично обґрунтовану періодизацію становлення та розвитку російської військової присутності на Правобережній Україні; досліджено дислокацію, структуру й механізми функціонування основних військових підрозділів та з'єднань (розділ 2);

- окреслено обсяг повноважень представників військового командування, охарактеризовано пріоритетні напрямки їх діяльності, завдання та функції; (розділ 3);

- з'ясовано ступінь впливу армії на соціально-економічні та політичні процеси, що відбувалися протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. (розділ 4);

- показано роль і значення збройних сил як безпосередніх представників та рушіїв колонізаторської політики Російської імперії у регіоні, визначено вплив мілітарної девіації на динаміку репресій та кількість кримінальних злочинів (розділ 5).

Варто підкреслити, що окреслені вище проблеми розглядаються на широкому історичному тлі, яке допомагає читачеві прослідкувати причини, хід та наслідки прийняття тих чи інших рішень російського самодержавства на землях Правобережної України у військовій сфері.

Кожний розділ монографії завершується висновками, які лаконічно відображають результати виконаного дослідження.

Підсумком проведеного науково-виваженого дослідження став об'єктивний по відношенню до тогочасної дійсності висновок про те, що регулярна армія Російської імперії стояла на Правобережній Україні на сторожі влади, колоніальної за змістом і направленої на експлуатацію людських, виробничих і природних ресурсів, частина яких йшла на утримання і забезпечення тих самих військовослужбовців. Дещо пафосним за формою, але беззаперечним за змістом, є узагальнення стосовно мілітаризаційної сутності російського самодержавства, яке в тандемі з агресивними засадами зовнішньої політики періодично, адміністративно-примусовим та насильницьким шляхом втягувала населення регіону до безпосередньої участі у загарбницьких війнах і організації тилового забезпечення, придушенні патріотичних повстань не лише всередині імперії, а й за її межами.

Дослідником обґрунтовано, що політика самодержавства у врегулюванні питань належного розміщення та утримання військ передбачала два шляхи. Перший – це спорудження необхідної кількості будівель військового призначення, що потребувало часу і коштів, а другий – шляхом введення земських повинностей для населення, перекласти цей тягар на їх плечі. Обравши другий варіант, самодержавство перетворило Російську імперію на лідера серед європейських держав з розповсюдження цього суспільного явища, що було ледь не єдиним засобом забезпечення збройних сил житлом. Окупаційно-споживчий характер присутності полків російської регулярної армії на території краю та відсутності перспективного стратегічного бачення розвитку збройних сил у вищих ешелонах влади призвели до небувалої обтяжливості для мешканців, що зумовлювало занепад господарств та зuboжіння.

Наукова новизна монографії А. Ю. Скрипника полягає в комплексному з'ясуванні ступеню впливу збройних сил Російської імперії на економічні, соціальні і політичні реалії, визначення її функцій, структури та основних напрямків діяльності. Більше того, автор увів до наукового обігу велику кількість архівних матеріалів, що дозволило дослідити тему з урахуванням балансу позитивних та негативних явищ.

Слушним доповненням та формою підтвердження основних авторських тверджень і узагальнень стали репрезентативні додатки. Зокрема цінними є ілюстрації штатів, відомостей про дислокації та квартирування військ, кондиції, рапорти тощо.

Не можна не відзначити, на нашу думку неабияку, масштабність порушеної проблеми, саму обширність її викладу, де тільки бібліографія складає понад 1860 позицій.

Беззаперечною перевагою монографії є наявність іменного покажчика, який, зважаючи на значний об'єм дослідження, допоможе читачеві швидко знайти потрібний текст у виданні.

Цінність фундаментального монографічного дослідження полягає не лише в суто пізнавальному аспекті. Вивчений і узагальнений історичний досвід підказує можливості вирішення деяких аспектів проблеми російсько-української війни, зокрема російської військової присутності на території України. Так А. Ю. Скрипник зазначає: «Такі сучасні реалії не є безґрунтовними і випадковими, тому що мають глибоке історичне коріння і традиції, що беруть свій початок з часів знищення козацької Гетьманщини, поступового поневолення мешканців України та перетворення її на імперську колонію...».

Загалом рецензована монографія Скрипника Анатолія Юрійовича «Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792–1865 рр.)» виконана на належному науково-дослідному рівні, у ній використано сучасну методологію розгляду та численні приклади для підтвердження теоретичних положень та залучено великий обсяг наукового апарату. Видання має новаторський та самостійний характер і є вагомим надбанням вітчизняної історіографії. Книга містить відповіді на численні питання не лише військової, а й суспільно-політичної історії Правобережної України 1793–1865 рр. та стане у нагоді не лише для широких дослідницьких кіл, а й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Лариса Синявська

